

Др ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

Цинцари и Гого у књижевном делу Милована Глишића

У књижевном стваралаштву Милована Глишића Цинцари и Гого помињу се на неколико места. И једне и друге, у општем амбијенту српске народне средине, сеоске или варошке, Глишић слика на један посебан начин, помало са егзотичне стране а понешто и са комичне. Али реалистички и са пуно дубине у запажањима и смислом за уочавање типичног и специфичног у човеку, радњи или ситуацији, Глишићев приповедачки таленат приказао је Цинцаре и Гого уствари понајпре са њихове социолошке и карактеролошке стране, заправо као један етнички и социјални контраст према свету српских сељака и варошана. У сваком случају приказао их је као послован свет са њиховим посебним навикама и обичајима, другојачијим менталитетом, посебним схватањима у пословним и друштвеним односима, али и са тежњом да се сигурно уклопе у нову средину премда на један њима својствен начин. Може се одмах рећи да су Глишићева казивања о Цинцарима и Гогома била не само занимљива за уобличавање сижеа његових приповедака већ су исто тако остала и веома илустративна документација, премда фрагментарно изнета, и за једну ширу студију о друштвеној историји Србије друге половине XIX века.¹

Глишићеви Цинцари и Гого јављају се, најчешће, као механције и дућанције, пословни и практични свет који је у Србију дошао трбухом за крухом да, разним занимањима, штогод заради за своју свакодневну егзистенцију и да, по могућности, обезбеди и своју сутрашњицу. Уопште узев, неке од њих послужила је срећа да се, на разне начине, добро снађу и стекну иметак; други су опет, једва успевали да одрже голи живот. Код Глишића значајно је то да се може уочити разлика у схватањима шта су, и ко су, били Цинцари, а шта и ко, опет, Гого.² Та разлика премда није наративно, директно, изречена као суд или опсервација самог Глишића — писца, ипак се уочава из самог његовог приповедачког дела на један посредан начин.

На Цинцаре Глишићева приповетка није добро гледала и они у њој нису добро пролазили.³ Оно што у приповеци „Шло за огњило“ Глишић о њима износи, као главним јунацима или спореднијим учесницима, произлазило је из самог развоја приповетке, из сликања

животне стварности средине и локалних збивања у којима Цинцари — разуме се појединачно — активно учествују улазећи у пословне односе са српским сељацима.⁴ Треба нагласити да су они, овде, увек механције или механције које се баве и откупом сеоских производа које потом продају.⁵ Притом избор њиховог занимања и локација њихових пословних радњи нису чинени насумце, случајно.⁶ Напротив било је у томе некакве реалне процене као што је и у њиховим друштвено-пословним активностима било сигурне рачунице.⁷ Своје механе (и дућане) подизали су у оним селима Србије која су била на комуникацијама згодно везаним за суседне варошке пијаце или административна средишта и која — чини се — нису била ни много богата али ни сиромашна. А јављали су се по српским селима Глишићевог приповедачког реона (Колубара и суседни предели Шумадије) око средине XIX века у периоду распада аутархичне сеоске привреде, јачања робно-новчаних односа и све веће економске зависности села од градских (варошких) пијаца.

Цинцари са својим механама и дућанима појављују се као протрпна појава интензивнијег улажења села у капиталистичке робно-новчане односе са варошима, када оживљавају економске везе села са градом (и обрнуто) и када се код сељака јављају увећане потребе за новцем услед њихових појачаних фискалних обавеза према држави, или услед усвајања неких облика, и предмета, варошке цивилизације и моде.⁸ Одлазак у вароши, на пијаце, или успутно свраћање у механе, била је за сељака прилика, каткада и нужда, за многе друштвено-пословне контакте при чему су живо учествовали и саме механције, у овом случају Цинцари. Глишићева приповетка „Шило за огњило“ је за ово типичан пример за истицање улоге механа у директном купо-продајном процесу као и, посебно, за лихварско-трговачку улогу Цинцара у србијанском друштву око средине и у другој половини XIX века, као и за један вид зеленација на рачун сељака. Не само у приказу „закладања“ на мери већ и „побијања“ стварне вредности производа — да би се створио екстрапрофит, уз одговарајући вербално-психолошки притисак („обрађивање“ сељака), приповетка „Шило за огњило“ лепа је илустрација једног од видова „методологије“,⁹ уплитања сељака у „паукове мреже“ трговаца. За истицање увида у један део „пословног“ морала¹⁰ код откупа сељачког производа од стране дућанције горња Глишићева приповетка казује много више, но гдекоји архивски документи.

Приказујући овај случај Глишић је приказао само један исечак о улози Цинцара у економском животу некојих насеља ваљевског подручја. То што је изнео, учинио је више епизодично и више узгредно, али језгровито и документовано. Строго узев Глишић није улазио у целовити приказ трговачког лика Цинцара механција и сеоских трговаца у Србији. То што је приказао и није економска експлоатација у класичном смислу већ пре вид паразитизма, више случајног и узгредног, но условљеног непосредном економском принудом важеће тржишне процене вредности на релацији понуде и потражње. Када је реч о Цинцарима и њиховим механама и дућанима Глишић није у своме делу захватио и појаву зајмодавства и узимање високе интересне стопе, или

М. Г. Г. В. О.

МИЛОВАН ГЛИШИЋ

замашније закупе одређених сељакових производа ради стварања тржишног монопола, нити пак појаве принудне продаје сељачког имања за дуг и задуженост. Али ово што је изнео вредно је истраживачке пажње и читалачког интересовања и добија нарочито на вредности када се упореди са казивањима осталих српских писаца-књижевника који су писали о Цинцарима.

Но више од саме фабуле горње приповетке, значајнија је морална представа која се има у разрешавању приповедачког мотива. Не улазећи дубље у карактерисање пословне и моралне личности Цинцара, Глишић их је, на овоме, приказао сликовито и реалистички проширивши свој опис и на њихову спољашност (одевање, ношњу) и на њихов говор (језик) који је уствари био чудна мешавина грчке фразеологије са јужномакедонским словенским дијалектима.¹¹ Укупно узев Глишић је Цинцаре приказао реалистички у њиховом јавном животу и друштвеном понашању, управо онако како их је могао сагледати са гледишта своје уже друштвене средине, средине српских сељака. То што се Цинцари разликују у овоме од српске сељачке средине природна је била појава: у питању у били други обичаји, другојачија схватања, другачији однос пре свега према послу-тековини и према друштву уопште. Цинцари су били свет реалиста и практичара у њиховој животној оријентацији, утилитаран до крајности у свом пословању, али истовремено и радан, који није одбацивао ни једну врсту посла ако је он могао донети практичке, материјалне користи. Уосталом Ђир Трпко је прошао тежак пут од експлоатисаног механцијског момка док је постао газда, „ћир“ (Каква разлика од дечка који продаје бозу и „кокице“ до механције и газде који поседује некретнине и велика новчана богатства, и то далеко изван свога завичаја из кога је дошао убог и сиромашан!¹² Али, шта више, Цинцари су били такви и у свом ужем етничком кругу где је, чак у практично породично-ендогамним групама, читав човечји живот био посвећен раду ради тековине и зараде, каткада на начин који има високи степен грубе експлоатације подређене људске радне снаге. Отуда је њихова појава у српској сељачкој средини — са формама патријархалног живота старинских задруга и са једном другојачијом духовном и моралном оријентацијом — изгледала чудновата, несхватљива, туђа. Томе је требало додати, уопште, непопуларно гледање српских сељака на неприводне друштвене слојеве у које су се убрајали, на пример, чиновници, трговци, дућанције, механције и др.¹³ Просто-напросто социолошки и карактеролошки профил Цинцара механција и дућанција није се „уклапао“ у менталитет српског народа тога времена.

Нешто другојачије приказивао је Глишић Гоге. У његовом приповедању они не пролазе право. Пре свега они нису само механције или дућанције-трговци (трговчићи) већ пре мајстори еснафије, или мајсторски момци, помоћници. Они живе од свога рада и заната, на пример као пекари, а не од трговине, лихве, зајмодавства, закупања на мери, преваре. То су вредни и работни људи, „ситан свет“ на доњим степеницама варошких друштвених и пословних односа али поштени¹⁴ и лојални и са више људске темељитости и обзирности у своме раду и пословању.

Своје Гоге Глишић не одређује ближе социолошки, етнички и културно. Он заправо то и не узима за сврху свога писања. Чак директно и не одређује њихово метанастазичко исходиште (ако се тако може рећи),¹⁵ задржавајући се само на томе да их прикаже као један послован свет који је — свакако са Југа, из дубина ондашње Турске царевине — пре и после 1877/78. године долазио у слободарску Србију да би ту потражио не само, и не толико, слободу за своје пословање колико слободу за своју људску душу и за свој људски понос који је иначе био тешко угрожен од виолентности корумпираних и осипних турских нижих органа власти и још више од декласираног турско-муслиманског башибозука који је доминирао по мањим местима а нарочито по селима многих крајева пространог Румелијског ејалета.¹⁶

У научној стручној литератури и осталој књижевности заправо се тачно и не зна шта се подразумева под називом Гога,¹⁷ какве су етничке припадности, односно која су пространства у некадашњој Турској¹⁸ одакле су се ови предузимљиви и вредни људи досељавали у Србију. Било је мишљења да се под Гогама подразумевају Цинцари, али и схватања да су то били православни хришћани словенског етничког порекла из југозападних крајева Македоније. Исто тако у Шумадији су понекад Гоге били синоним и за Арбанасе односно хришћане који су долазили из арбанашких крајева односно из крајева где је било мешовитог словенско-арбанашког односно словенско-цинцарског становништва.¹⁹

Међутим у приповеци „Сос машина лебец“²⁰ описујући једно „гошко“ весеље, Глишић даје веродостојне податке о њима: наводи десетак њихових имена²¹ и помиње њихове завичајне игре. А види се, такође, да су дошли из тетовског, дебарског, велешког и битолског краја.²² Дакле имена су им хришћанска и словенска, а њихов говор је македонске идиоматике. Као „вилајетлије“, људи сличне или исте професије, говора и обичаја, ови Македонци — повезани сличним судбинама и доведени истим узроцима у слободну Србију, по својим занимањима, обичајима и говором одударали су, од више или мање унифициране — социолошке средине србијанских вароши друге половине XIX века када се — како се чини — одомаћно назив Гога за ове македонске мигранте мајсторе, занатлије и печалбаре. Тако је Глишић, дајући у једној својој приповеци исечак из друштвеног живота Београда, на посредан начин допринео да се приближи дефинитивном решењу и једно научно питање из домена етнографије средишних крајева Балканског Полуострва.²³

Глишићева приповетка „Сос машину лебец“ има велики документарни значај за познавање карактера и менталитета македонских досељеника у Србију, утолико више што је њихов удео у стварању србијанских вароши XIX века био доста приметан, и што је имао већ традицију ширих метанастазичких кретања још од времена првог српског устанка, па чак и пре тога времена.²⁴ То је био — како је познато — пре свега свет привредника, људи који су не само привређивали у Србији односно у варошима и градовима Србије већ и активно суделовали у економском и друштвеном животу српског народа дајући, кроз генерације својих синова и унука, чак и познатије јавне и друштвене

радице. Сама приповетка, пак, слика једну од ових група Гога која, укључивши се у нову средину србијанске главне вароши, Београда, још увек живи духом и обичајима свог старог завичаја.²⁵

Приповетка „Буран добија“, даје (узгредно од главног мотива приповедања) и неке друге исечке из живота пута Гога и „гошке“ деце у велеварошкој београдској средини,²⁶ са црно колорита њихове социјалне и етничке карактеристике.

Глишићева казивања о Цинцарима и Гогама треба разматрати у контексту укупног излагања сваке појединачне приповетке у којима се о њима говори, или где се они спорадично помињу. Исто тако треба се више задржати на анализи Глишићевих портретисања ових људи који су долазили из дубина Турске империје — Епира, Тесалије, Македоније да би се адекватније схватила њихова социолошка карактеристика и њихови начини уклапања у нову социјалну и културну средину, у средину српског народа XIX века.

НАПОМЕНЕ:

¹ Цинцари се у српској књижевности и историографији помињу веома често, али још увек о њима није дата исцрпна, свестрана студија. Код нас је о њима, досада, најбоље писао: Душан Поповић: О Цинцарима. Прилози питању постанка наше чаршије, Београд [1927], 136, односно друго издање: О Цинцарима. Прилози питању постанка нашег грађанског друштва, Београд 1937, X+520, са тридесет слика и једном картом. Ово дело изазвало је полемику али је побудило живљи интерес у јавности. Упоредити: Драгиша Лапчевић, Цинцарство у Србији (у Београду и у србијанским градовима уопште), Београд, 192, 47. Од послератних историчара Цинцарима се највише бавио, иако више узгред, др. Славко Гавриловић, посебно у делу: Прилог историји трговине и миграције Балкан—Подунавље XVIII—XIX столећа, Београд, 1969, 323. — Упор.: 5; 246—292. Иначе основно дело о Цинцарима у науци остаје: Gustav Weigand, Die Aromunen, ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren, Leipzig, 1895, XII — 334 — I карта.

² Године 1963. др. Голуб Добрациновић и др. Драгољуб Влатковић приредили су Глишићева Сабрана дела, I, II. Она су потпунија него предратно издање Глишићевих дела у едицији Српски писци. У издању из 1963., у Речнику мање познатих речи, међутим, Гога значи Цинцарин, Гокче (дем.) Цинцарче. Сматрамо да Гога и Цинцарин нису синоними једне исте појмовности, но да међу њима има разлике.

³ Механа и момци — Цинцари, као што је и то већ обично у нас „по механама“. Механа у селу М. — вероватно у Мионици — позорница је приповедања у приповеци „Рога“. Механције се карактеришу, због рђаво скуваће кафе („Их, баш сам јечам!...“) као „Погани Цинцари!“ — Сабрана дела, I, 105. — Шире карактеристику Цинцара механције у Београду, видети у приповеци „Шетња после смрти“. — Сабрана дела, I, 394—396.

⁴ Сабрана дела, I, 272—287.

⁵ Тносава, главног јунака приповетке: „Бир Трпко га тако салети да му мораде дати восак како су измерили и по двадесет и један грош.

Прими Тиосав наре па оде гуњајући сам:“ Лепо мени вели Живана: „Не свраћај, море, оном Цинцару!“ Аја, не даде мени ђаво! Баш ако ће... Пре ми закиде три оке вуне, закиде ми једном две оке лоја, једном оку граха, сад четири оке воска!... Поган Цинцарин!“ Сабрана дела, I, 275.

⁶ (Цинцари) „И они су били механике по варошима и варошицама у унутрашњости Србије а исто тако и по друмским селима или поред друмова ван села“. Тих. Р. Борђевић, Из Србије кнеза Милоша. Становништво — Насеља, Београд, 1924, 170—171. — За поменућу механу у селу М [пошици?] Глишић вели: „Осим сељака, ту су почесто свраћали на кафу учитељ и два практиканта из среске куће. Истина, среска је кућа подалеко, за читаво по сата хода...“ Сабрана дела, I, 104.

⁷ „Ћир Трпко вели да је све стекао „сос муку, сос зној и сос рачун“. Сваки „ћир“ — макар се он звао Трпко, Трајко, Ставре, Дине, или како му драго — тече и уме да тече „сос рачун“; и сваки „ћир“ под овом речн „сос рачун“ разуме сваки могући начин којим се до наре долази“. Сабрана дела, I, 276.

⁸ Ћир Трпко је оставио восак у свој дућан, па је опет вребао другу муштерију. Што он пропусти, то дочека његов ортак Ставра у дућану. И ту се тек пазарује добро. Нема дана кад не добе каква снаша или девојка из села да купи што: шамију, иглу, бинђуву, мараму, па чак понека и белила. Наравно с дућанима дошла је у села и сва помодна роба, па с њом и белила. Еле... нема дана кад се не уврати која снаша код Ставре у дућан да пазари, и обично, немајући новаца, донесе по две-три оке граха, или оку вуне, или неколико повесма тежине, или кануру пређе, па за то купује шта јој треба; за две три оке граха, вуне или за кануру-две пређе купи какву шарену машлију, или низ бинђува, или какву крпичу што не вреди ни грош-два!... А Ставра слаже у магаци и вуну и грах, и све — па кад се накупи доста онда крене у Београд и тамо прода како већ уме најбоље. Тако ето теку та два Цинцарина“. Сабрана дела, I, 275—276.

⁹ „...ће одеш у Београд, потрошиш пари, ћеш дангубиш, Ђе ти кошта, море, еј! Не ти се фати ни петнаест ока“. Сабрана дела, I, 274.

¹⁰ Тако је, на пример, Тиосав, од тражених 25 гроша за оку воска, после дужег ценкања, почев од 16, 18, 20, добио 21 грош за оку, а у мери на кантару изгубио четири оке, тј. уместо 12 ока измерено му је било само 8 ока! Нав. м.

¹¹ Видети: Сабрана дела, I, 275, 286 и др.

¹² „Ћир Трпко не продаје више ни бозу ни коклице. То је некад продавао по улицама београдским кад је био мали и кад се још није звао „ћир“. Сад је ћир Трпко, или као што он каже „сега“ — велики госа; држи механу у селу К., под Космајем, уз механу дућан, а уз то обоје има двеста оваца, велики чајир, а апарта што има још њива и других добара“. Сабрана дела, I, 272.

¹³ „Драмосер... овако сељаци зову трговце варошане (у Србији) Вук Стефановић, Српски Рјечник, Беч, 1818, 145). — Позната је критика друштвене свести и менталитета варошког становништва, посебно чиновника, код Светозара Марковића.

¹⁴ „...Гоге се добро пазе између себе. То се види и по њиховим именима. Махом тепају један другом — све од милости. Хоће кашто да пришију некоме и какав надимак; али тепају и у томе“. Сабрана дела, I, 527.

¹⁵ Упоредити: Бранко Перуничкић, Београдски суд 1819—1839, Београд, 1964, 707—710, где се наводи око сто и тридесет имена „турских поданика“ који су дошли у Београд да се ту баве разним занатима и пословима; већина од њих су били из македонских крајева.

¹⁶ Видети о мотивима бежања турских поданика у Србију у четвртој деценији XIX века код: Владимир Стојанчевић, Кнез Милош Обре-

новић и проблеми балканских миграција у Србију после Другог устанка. — Зборник Историјског музеја Србије, 5, Београд, 1968, 23—38.

¹⁷ Вук Караџић, Српски Рјечник, 99 вели: „Gora, m. der Mauer, faber murarius (meist sind's Zinzaren). Гогин, на, но, des Gora, fabri murarii.“ А Цинцар m. der thracische Walach, Valachus trax (vielleicht weil sie цинц, u dgl. sprechen, statt чинч). Нав. д., 887.

¹⁸ „Цинцари су у Призрену досељеници из разних крајева Македоније, Тесалије и Епира. Они су се почели досељавати у другој половини XVIII века, а најпре, по занимању, зидари, па онда и друге занатлије. Зидар на арнаутском језику зове се „гог“, те отуда у Призрену, место назива Влах, или Цинцарин, добили су назив „Гоге“. Петар Костић, Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века (са успоменама писца), Скопље, 1933, 32. У Србији, ослобођеној од Турака, назив Гога био је синоним за зидара, дунђерица уопште, без обзира на етничкон. Видети: Тих. Р. Борђевић, Архивска грађа за занате и еснафе у Србији, од II устанка до еснафске уредбе 1847, Београд, 1925, 55 (1834. г. помињу се Цинцари — Гоге, али и многе друге „тајфе“ дунђера: Рекалија, Пироћана, Нишлија, и др.).

¹⁹ О овом питању спремамо посебну расправу.

²⁰ Сабрана дела, I, 526—532.

²¹ У „механи еснафској“, „састале су се ту газде: Диме, Трајко, Цане, Трпко Шувајлија, Јованче, Трпко Дешњаче, Стојанче, Ставре, Борђе, Димче и још много њих. Све саме фурунције“. — Сабрана дела, I, 526.

²² Гоге су „играле“ и „веселиле се“ у „еснафској механи“: „У сред те големе части и пијанке уз коју су све фурунције вриштале од великога весеља, упаде у собу Шуленце с гајдама. Сви гракнуше:

— Аде, Шуленце, кажи една битолска!

— Тетовска, бре! Не битолска!

— Велешка кажи, море!

— Дибралијска, бре Шуленце, дибралијска! —

— Сабрана дела, I, 531 2.

²³ У књижевном делу многих српских писаца има, уопште, доста података, казивања и описа нарочито о мигрантима из јужних крајева да би се могла израдити једна добра студија нарочито са становништа историјско-етнографских, социолошких и карактеролошких испитивања.

²⁴ Упоредити: Лазар Арсенијевић Баталака, Историја српског устанка, I, Београд, 1898, 4, 58, 9, 62/3. Видети и: Владимир Стојанчевић, О становништву и грађанима Шапца у време Првог устанка. — Годишњак Историјског архива, VIII, Шабац, 1970, 347—370.

²⁵ Сабрана дела, I, 215—223.

²⁶ Нав. д., 218, 223.